

Qılman İlkin Musayev'in Hatıratları Işığında Kafkas İslam Ordusu

Muhammed Ali ARSLAN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 25.5.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 29.6.2021

ÖZET

XX. Yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'daki Bolşevik ve Ermeni Taşnakları tarafından bölgedeki Müslüman-Türk nüfusa karşı yapılan zulüm ve baskılar zamanla katliama dönüşmüştür. Osmanlı Devleti yapılan bu müdahaleleri bertaraf etmek amacıyla, ileride "Kafkas İslam Ordusu" ismiyle anılacak bir ordunun oluşmasını sağlamıştır. Nuri Paşa liderliğinde oluşturulan Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'a doğru harekete geçmiş ve Bakü'ye kadar ilerleyerek Kafkasya'da geçici de olsa düzeni tesis etmiştir. Azerbaycan halkı tarafından bölgenin kurtarıcısı olarak kabul edilen Kafkas İslam Ordusu'nun kısa sürede gerçekleştirdiği barış ve huzur, XX. Yüzyılın Meşhur Azerbaycan Yazarı ve Yerel Tarihçisi Qılman İlkin Musayev'i, küçük yaşlarda etkilemiş ve bu tesirler sonucunda Qılman İlkin, dönemin şahidi olarak olup bitenleri yazıya dökmüştür. Qılman İlkin Musayev, Bakü Şehri'nin tarihi ile ilgili çok sayıda çalışmalar kaleme almıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi de hatırat tarzında yazılan ve Kafkas İslam Ordusu'nu konu edinmiş "Türk Ordusu Bakıda" adlı eseridir. Hatırat şeklinde, sıra dışı bir anlatım ve perspektif ile yazılan bu eser 1917-1920 yılları arasında Kafkasya'da ve hususen Azerbaycan coğrafyasında yaşananlara ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Qılman İlkin Musayev, Kafkas İslam Ordusu, Türk Ordusu Bakü'de, Kafkasya, Hatırat

Caucasian Islamic Army in the Light of Qılman İlkin Musayev's Memoirs

ABSTRACT

XX. The persecution and oppression of the Muslim-Turkish population in the region by the Bolshevik and Armenian Dashnaks in the South Caucasus at the beginning of the century turned into massacres over time. In order to eliminate these interventions, the Ottoman Empire ensured the formation of an army that would later be called the "Caucasian Islamic Army". The Caucasian Islamic Army, formed under the leadership of Nuri Pasha, took action towards Azerbaijan and advanced to Baku, establishing order in the Caucasus, albeit temporarily. The peace and tranquility achieved in a short time by the Caucasian Islamic

* Bilim Uzmanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Türkiye. E-posta: ali-6504@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4024-9287

Army, which was accepted as the savior of the region by the Azerbaijani people, was the beginning of the XXth century. Famous Azerbaijani Writer and Local Historian of the 20th Century, Qılman İlkin Musayev was influenced at an early age, and as a result of these influences, Qılman İlkin wrote down what happened as a witness of the period. Qılman İlkin Musayev has written many studies on the history of Baku City. One of these works is "Turkish Army in Bakı", which was written in the style of memoir and was about the Caucasian Islamic Army. Written in the form of a memoir with an extraordinary narrative and perspective, this work sheds light on what happened in the Caucasus and especially in Azerbaijan between the years 1917-1920.

Keywords: Qılman İlkin Musayev, Caucasian Islamic Army, Turkish Army in Baku, Caucasus, Memoir.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Rusya'sında iç karışıklıklar baş göstermiştir. Yaşanan siyasi ve askeri çatışmalar ile kapsamlı kitlesel sivil itaatsizlikler sonucunda Şubat 1917 tarihinde ihtilal olmuştur. Şubat İhtilali olarak bilinen bu devrim sonucunda Çarlık rejimi ortadan kaldırılmış yeni yönetim sistemine geçilmiştir. Ülke çapında ihtilalin etkileri görülmüş ve çeşitli bölgelerde yönetim problemleri ortaya çıkmıştır. Fakat bu sistem varlığını uzun süre koruyamamıştır. Ekim 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi sonucunda Rusya'da yeni bir yönetim sistemi benimsenmiştir. Bolşeviklerin amacı, Rusya'yı yeniden 1914 sınırlarına genişleterek yeni bir siyasi sistem tesis etmektir. Bu süreçte Kafkasya'da Müslüman Türkler ihtilal sürecinde vahşet ve katliamlara maruz kalmışlardır. Ermeniler, Rusların ve İngilizlerin desteğini alıp Stepan Şaumyan'ın öncülüğünde Azerbaycanlılara karşı unutulamayacak zulümler gerçekleştirerek başta Bakü olmak üzere birçok Türk şehrinde kontrolü ele geçirmişlerdir.

Azerbaycan Türkleri, Bolşevik ve Ermeni Taşnak çetelerinin acımasızca ve tarihte eşî görülmemiş katliamları karşısında kurtuluşu ve çareyi, Osmanlı Devleti'nden askeri yardım almakta bulmuşlardır. Bu yardım talebi üzerine Enver Paşa, kardeşi Nuri Paşa'ya kumandanlık görevini vermiş ve Nuri Paşa'nın askeri birlikleriyle bölgeye gönderilmesini sağlamıştır. Nuri Paşa, Türk birlikleri ve Azerbaycan silahlı kuvvetlerini birleştirerek Kafkas İslam Ordusu'nu oluşturmuştur. Daha sonra gelişen olaylar ile Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya harekâtı başlamıştır.

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'de ve civar bölgelerde bulunduğu yıllarda Azerbaycanlı yazar Qılman İlkin Musayev küçük yaşlardaydı. Bu dönemde cereyan eden olaylar ve unutulmaz tarihi anlar Qılman İlkin'i derinden etkilemiştir. Qılman İlkin Musayev sonraki yıllarda, yaşanan olaylar hakkında eserler yazmış ve bilinmeyenlerin günümüze taşınmasına katkıda bulunmuştur. Qılman İlkin'in Kafkas İslam Ordusu hakkında ayrıntılı bilgi verdiği en çarpıcı eseri "Türk Ordusu Bakü'de" adlı çalışmasıdır. (Qasımov, 2018: 15).

Türkiye'de, Kafkas İslam Ordusu ve XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yaşananlar yeterince incelenmemiştir. Kaleme alınan bu makalede öncelikle Azerbaycan'ın önemli yazarlarından ve tarihçisi Qılman İlkin Musayev'in hayatı ele alınarak kendisi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Kafkas İslam Ordusu, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluş süreci, Kafkasya harekâtı, Bakü'nün kurtuluşu, bölgede güvenliğin, huzurun ve barışın tesis edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Mütarekesi neticesinde Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda bırakılması hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden sonra Qılman İlkin Musayev'in "Türk Ordusu Bakü'de" adlı hatıratı ışığında "Kafkas İslam Ordusu" ele alınmıştır.

1. QILMAN İLKİN MUSAYEV'İN HAYATI

Qılman İlkin Musayev 28 Nisan 1914 tarihinde Bakü'nün Merdekan köyünde (şimdiki Merdekan kasabası) doğmuştur (Qılman İlkin, 2009). 1926 Yılında Bakü Pedogoji Teknik Okulu'nda eğitime başlamış ve 1929 yılında eğitimini tamamlamıştır. 1932 yılında Azerbaycan Devlet Pedogoji Enstitüsü'nün (şimdiki Azerbaycan Devlet Pedogoji Üniversitesi) Dil ve Edebiyat bölümünde lisans eğitimine başlamıştır. 1936 Yılında lisans eğitimini başarıyla tamamlayarak Haçmaz ilinin Ahmedoba köyüne öğretmen olarak atanmıştır (Qəmbərova, 2004: 5).

Qılman İlkin Musayev'in mesleği öğretmenlik olsa da yazarlığa daha çok ilgisi bulunmaktaydı. 1931 yılından itibaren çeşitli gazete ve dergilerde çalışmalar yapmıştır. 1931 -1932 yılları arasında "Genç İşçi Gazetesi"nin yazı işleri bürosunda, 1938 yılında ise "Uşaqgəncnəşr"de danışman, baş editör ve yönetmen görevlerinde bulunmuştur. Öğretmenliğini Bakü'nün dışındaki köy ve kasabalarda yapmasına rağmen, Bakü'de yayınlanan gazete ve dergiler ile irtibatını koparmamıştır (Ahmedov, 2011: 544).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Qılman İlkin Musayev savaşa katılmış ve Sovyet Ordusu'nun Kuzey Kafkasya birliklerinde görev yapmıştır. Yazarın savaşa ilgili hikâyeleri askeri gazete ve dergilerde yayınlamıştır. Qılman İlkin Musayev daha sonra Kuzey Kafkasya'dan İran'ın kuzeyinde bulunan (şimdiki Güney Azerbaycan) Sovyet askeri birliklerine gönderilmiştir. Bu olay Qılman İlkin'in Güney Azerbaycan'da bulunan Azerbaycan Türkleri ile ilgili çok sayıda hikâye yazmasına sebep olmuştur (Ahmedov, 2011: 544).

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Qılman İlkin Musayev tamamen yazarlıkla uğraşmıştır. Kendisi 1960-1963 yılları arasında Azerbaycan Dergisi'nin genel yayın yönetmenliğini yürütmüştür. Geçici olarak birçok görevde bulunan Qılman İlkin Musayev, 1967 yılında Azerbaycan Devlet Yayınevi'ne başkan olarak atanmıştır. Yazarlar tarafından "Kalemle Çarpışan Mücahid" olarak vasıflandırılan usta yazar Qılman İlkin Musayev, 1971 yılına kadar bu kuruma başkanlık etmiştir (Qılman İlkin, 2009).

Azerbaycan'ın edebiyatına önemli hizmetlerde bulunan Qılman İlkin Musayev, Sovyetler Birliği döneminde: "Kızıl Bayrak İşçi Nişanı" ve "İkinci Dereceli Büyük Vatan Muharebesi" madalyalarıyla ödüllendirilmiştir. Bununla beraber kendisine Sovyetler Birliği döneminde uygulanan özel payeler de verilmiştir. Örneğin 1989 yılında yazara "Azerbaycan'ın Emektar İnce Sanat Hadimi" payesi verilmiştir (Qəmbərova, 2004: 5).

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Qılman İlkin Musayev tarafından yeni eserler yazılmıştır. Bu dönemde yazar Sovyet baskısı nedeniyle yayınlama fırsatı bulamadığı eserlerini okurlarına sunmuştur. 2002 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı tarafından uygulanan "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Bireysel Emekli" programı kapsamına alınmış ve ihtiyaçları devlet tarafında karşılanmaya başlanmıştır. 2003 yılında "Azerbaycan Halk Yazarı" fahri unvanını almıştır. Ayrıca Kafkas Halkları Yüksek Dini Şurası'nın "Paklık" ödülüne layık görülmüştür (Kemberova, 2004: 5). 6 Kasım 2009 tarihinde vefat eden Qılman İlkin Musayev'in cenazesi Bakü'de bulunan II. Devlet Mezarlığı'na (Fahri Hiyaban) defnedilmiştir (Kemberova, 2004: 5).

2. KAFKAS İSLAM ORDUSU

Şubat 1917'de Rusya'da devrim olunca, Çarlığa bağlı birçok millet ayaklandı. Başkaldırı cesaretini gösteren halklar bağımsızlık ve özerklik için mücadele etmeye başladılar (Musayev, 2003: 15). 28 Mayıs 1918 tarihinde Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildi (Mahmudov,

2005: 2). Bu dönemde Bakü şehri, Stepan Şaumyan'ın öncülük ettiği Taşnak-Bolşevik rejiminin işgali altındaydı. Bakü'deki bu işgal nedeniyle Azerbaycan Milli Şurası ve Hükümeti 16 Haziran 1918'de Gence'de toplandı. Bakü'de iktidarı ele geçiren Şaumyan, Azerbaycan'ın Müslüman-Türk nüfusuna karşı soykırım faaliyetlerine girişmişti (Atlı, 2021: 143-144).

Taşnak-Bolşevik rejimi tarafından Azerbaycan'ın Müslüman-Türk Halkı'na karşı yapılan zulüm ve katliam baş gösterdiğinde, Azerbaycan'ın liderleri tek çareyi Osmanlı Devleti'nden askeri yardım almakta bulmuşlardı (Memmedli ve Çelik, 2020: 403-404). Askeri yardım maksadıyla İstanbul'a özel bir heyet gönderildi. Bu özel heyet, Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad, Baş Nazır Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüşerek Azerbaycan Halkı'na askeri yardım yapılmasını sağlamıştı (Mahmudov, 2005: 104). Bu görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya bir ordu gönderme kararı aldı. Enver Paşa, oluşturulması planlanan ordu için kardeşi Nuri Paşa'yı görevlendirdi. Bakü'deki zulmü ortadan kaldırmak amacıyla Osmanlı Devleti ile Azerbaycan'ın silahlı kuvvetlerinden "Kafkasya İslam Ordusu" oluşturuldu (Yaquplu, 2012: 5-6). Bu oluşum süreci 1918 yılının başlarına kadar dayanmaktadır. 25 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'ın Gence Şehri'ne gelen Nuri Paşa ve ordusu, emsalsiz cesaret ve faaliyet göstererek Taşnak-Bolşevik kuvvetlerine ağır darbeler indirmişlerdir (Süleymanov, 2014: 55). Kafkas İslam Ordusu, daha sonra 15 Eylül 1918'de Bakü'yü işgalden kurtararak zaferinin zirvesini yaşamıştı (Tekleli ve Rıhtım, 2008: 35). Bakü'de yeni bir düzenin tesis edilmesinden sonra Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması amacıyla başarılı bir Karabağ harekâtı gerçekleştirmiştir (Memmedli ve diğer, 2020: 412-413). Kafkas İslam Ordusu, kazandığı zaferler ile yetinmeyerek Kafkasya'daki faaliyetlerini devam ettirmiştir. Dağıstan bölgesine destek olan Kafkas İslam Ordusu, bu bölgedeki Müslümanların da bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamıştır (Aliyeva, 2021:588-589). Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan topraklarının büyük bir bölümünü Ermeni Taşnak Haydutlarından ve Rus İşgalcilerden kurtararak Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirmiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin sınırlarıyla ilgili on birinci maddesinde Kafkas İslam Ordusu birliklerinin Azerbaycan'dan kısa süre içinde çekilmesini öngörülmediğinden (Turp, 2021:334), Kafkas İslam Ordusu önce Bakü'den daha sonra diğer şehirlerden ayrılmıştır. Böylece Kafkas İslam Ordusu, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği dönemden Kasım 1918 tarihine kadar Kafkasya Bölgesi'nde faaliyet göstermişti.

3. QILMAN İLKİN MUSAYEV'İN "TÜRK ORDUSU BAKIDA" ADLI HATIRATINDA KAFKAS İSLAM ORDUSU

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin kazandığı en önemli askeri zaferlerden biri de Bakü'nün İngiliz ve diğer işgalci unsurlardan kurtarılmasıdır. 15 Eylül 1918 tarihinde Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü düşman işgalinden azad eder. Böylelikle Azerbaycan Müslüman-Türk halkına karşı Bolşevik-Taşnak çeteleri tarafından yapılan soykırım politikalarına son verilir. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun bu fedakârlığı, tüm Azerbaycan ve aynı zamanda Bakü ahalisi üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Musayev, 2003: 2).

1917 Yılında Rusya'da inkılâp yaşandı. Qılman İlkin Musayev'e göre, inkılâbın etkisiyle Rusya'da yaşayan bütün Türk halkları bağımsızlık ve muhtariyet maksadıyla girişimlerde bulundular. 2 Martta Çar II. Nikolay tahtından çekildi. Bu çekilmeden sonra Rusya'da iki başlı bir yönetim oluşturuldu. Bunlar: Geçici Hükümet ve Sovyetler Hükümeti idi. Kafkasya milletvekillerinin

teşebbüsü üzerine Rusya Devlet Meclisi (Duma) 9 Martta Kafkasya'nın idaresi için hususi bir komisyon görevlendirdi. Komisyonda A. Harlamov (Başkan), Muhammed Yusuf Caferov (Tiflis Siyasi Mümessili) ve M.İ.Panacanov da bulunuyordu. St. Petersburg'dan gelen komisyon üyeleri öncelikle Bakü'de bir toplantı yaptılar. Düzenlenen bu toplantıda halkın, geçici hükümeti desteklemesi kararını aldılar. Daha sonra devrim sürecinde yaşananlar halka anlatılarak geçici hükümetin desteklenmesini talep ettiler. Qılman İlkin Musayev, toplantı üyesi Muhammed Yusuf Caferov'un bu dönemde yaptığı konuşmanın bir kesitine eserinde yer vermiştir. Bu konuşma aşağıda verilmiştir (Musayev, 2003: 15).

"Biz, St. Petersburg'dan buraya Rusya'nın azad olmuş vatandaşlarını (sizi) tebrik etmeye geldik. Bize Devlet Meclisi (Duma) tarafından çetin bir vazife verilmiştir. Bu vazife Kafkasya'nın bizim tarafımızdan idare olunmasıdır. Bu vazife, Kurucu Meclisin (Meclis-i Müessisan) tam olarak toplanıp asıl kanunla yeni bir emir verilmesine dek devam edecektir. Yoldaşlar, hakikaten büyük bir hadise baş göstermiştir! Artık Çar yoktur. Onun çürümüş ve kuvvetli bir memleketi felaket haline düşürülmüş, idaresi daha yoktur. Rus Milleti vaktinde kendisini kurtarmaya kalkmıştır. Lakin iş hâlen bitmemiştir. Elde ettiğimizi güçlendirmek lazımdır." (Musayev, 2003: 15-16).

15 Kasım 1917'de Transkafkasya (Güney Kafkasya) Komiserliği oluşturuldu. Bu komiserliğe Azerbaycan'dan Fetali Han Hoyski ve Muhammed Yusuf Caferov dâhil edilmişti. Kurulan komiserliğin teşebbüsü ile Kafkas Cephesinden dönen askerler silahsızlandırılır ve bu silahlar Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan silahlı kuvvetlerine devredilmiştir (Musayev, 2003: 16-17).

10 Şubat 1918 tarihinde açılan Transkafkasya Seym'i Güney Kafkasya'dan Kurucu Meclise seçilmiş Menşevik, Taşnak ve Müsavatçılardan meydana gelmekteydi. 26 Mart 1918 tarihinde Seym, Güney Kafkasya Komiserliğini lağvetti. Ardından Seym, 22 Nisan 1918'de Kafkasya'nın Sovyet Rusya'dan ayrıldığını resmileştirdi. Transkafkasya Seym'i Türklerle barış görüşmeleri gerçekleştirdi. Lakin bu görüşmeler uzun sürdü. Bu görüşmeler sürecinde Seym'de yaşanan iç tartışmalar ortak ve genel bir karar doğurmuyordu. Çünkü Transkafkasya Seym'inin Türklerle görüşmelerini sürdürebilmeleri için hâlen hukuki bir konumları yoktu. Bu mesele müzakere edilmek üzere Seym'in 9 Nisan tarihli toplantısında gündeme alındı. Türklerle yapılacak antlaşmanın yasal olabilmesi için Seym, uzun süren görüşmeler neticesinde Transkafkasya Bağımsız Demokratik Federal Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bu Cumhuriyetin de fark edilen sembolleri dışında önceki komiserlikten pek bir farkı yoktu. Genel bir planı olmayan Seym, ister istemez parçalanmaya mahkumdu. Nitekim 25 Mayıs'ta Seym'in son toplantısı gerçekleşti. Bir gün sonra ise Transkafkasya Bağımsız Demokratik Federal Cumhuriyeti dağıldı. Gürcistan 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. Seym'in müslüman üyeleri de Milli Şura'yı oluşturarak Mehmet Emin Resulzâde'yi başkan seçtiler (Musayev, 2003: 17). 28 Mayıs 1918'de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edildi. Aynı gün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk geçici hükümet kabinesi oluşturuldu (Musayev, 2003: 18). Yeni kurulmuş Kafkasya cumhuriyetleri varlıklarını sürdürebilmek için öncelikle askeri kuvvete muhtaç idiler. Ordusu olmayan bir devlet uzun süre yaşayamazdı. Güçlü devletlerin desteğini almak isteyen Kafkasya Cumhuriyetleri 4 Haziran 1918'de Batum'da bir konferans düzenlediler. Burada Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ile Azerbaycan Milli Şura'sı Osmanlı Devleti'nin desteğini almıştı. Osmanlı Devleti de bu antlaşmadan kârlı çıkmıştı. Zira burada alınan karar ile Osmanlı Devleti istediği zaman Azerbaycan'a ordu gönderebilecekti. Yapılan barış antlaşmasının dördüncü maddesinde Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ın güvenliği için destek olacağı belirtiliyordu. Yine bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Karabağ'ı Ermeni

haydutlarından korumak amacıyla ve Bakü'nün Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dâhil olması için Azerbaycan'a yardım edecekti (Musayev, 2003: 18-20).

Kafkasya Cumhuriyetleri sulh antlaşmaları yapmadan önce, Nuri Paşa, ordusuyla birlikte 25 Mayıs 1918 tarihinde Gence'ye ulaşmıştı. Nuri Paşa burada Osmanlı'nın 5. Piyade Tümeni temelinde Kafkas İslam Ordusu'nu oluşturmayı planlamıştı. Oluşturulması hedeflenen bu orduya, komutanlığını Ali Ağa Şihlinski'nin yaptığı Müslüman Ulusal Kolordusu ve Kafkasya Yerli Süvari Tümeni'nin dağınık parçaları ve yerli halktan gruplar meydana getirilerek dâhil edilecekti. Bu program kapsamında Nuri Paşa'nın komutanlığında 18 bin neferden ibaret olan "Kafkas İslam Ordusu" oluşturuldu. Bu sayının üçte biri Türklerden meydana geliyordu. Geriye kalan diğer kısımlar ise askeri eğitim ve talim görmemiş gönüllü gençlerden oluşmaktaydı (Musayev, 2003: 20-22).

Nuri Paşa'nın orduyu bu şekilde farklı gruplardan düzenlemesinin bir amacı da vardı. Brest-Litovsk Antlaşması'nda alınan karara göre Osmanlı Ordusu Bakü'ye girmeyecekti. Böylelikle Nuri Paşa Kafkas İslam Ordusu'ndaki yerli gönüllülerle Bakü'yü Rus, Ermeni ve İngilizlerin işgalinden kurtararak, bölgenin insanlarına teslim etmiş ve bahsedilen antlaşmanın da maddelerine uyduğunu göstermişti. Merkezi Sovyet Hükümeti ise Osmanlı ile Alman Ordularını engellemek için mücadele veriyordu. Merkezi Sovyet Hükümeti, Almanya'daki Rus Sefiri İoff vasıtasıyla Almanlardan Brest-Litovsk Antlaşması'na riayet edilmesini ve Türklerin Bakü'ye girmelerinin engellenmesini talep ediyordu. Fakat Almanlar Türklerin Bakü üzerine yaptığı seferi engellemek istemiyorlardı. Rus Sefirinin girişimleri sonucunda güya Alman diplomatlar, Osmanlı'nın Azerbaycan'daki büyükelçiliğine talimat vererek Türklerin Bakü'ye girmelerini engellemesini istiyorlardı. Bu gerçekte olmayan bir haberdi (Musayev, 2003: 22).

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşması sonucunda sağlanan istikrarın bozulmasını engellemek amacıyla, Mehmet Emin Resulzâde başkanlığındaki bir barış heyetini İstanbul'a davet etmiştir. Mehmet Emin Resulzâde, İstanbul'da bulunduğu sırada Azerbaycan'ın en önemli şehri olan Bakü'nün Rusya egemenliğinde kalmasını onaylayan Almanya'nın bu tavrını Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek uyarıda bulunmuştur. Bir belge şeklinde hazırladığı bu uyarıyı tarafsız ülkelerin elçiliklerine de göndermişti. Uyarıda Osmanlı ile Almanya hükümetleri arasında yapılan ilave antlaşmaya göre, Bakü'nün Sovyet Rusya'ya bırakıldığı iddia edilerek, bu duruma itiraz edilmişti. Mehmet Emin Resulzâde, itiraz belgesinde Bakü'nün Azerbaycan'ın hakkı olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamış, bunu tarihsel, hukuksal, coğrafi, iktisadi açılarından ıspat etmeye çalışmıştır. Mehmet Emin Resulzâde'nin bu çalışmalarından sonra Almanya Hükümeti, Azerbaycan Hükümeti'nin Bakü üzerindeki hakkını ve hukukunu ciddiye alarak bu duruma gerekli ehemmiyeti vermeye başlamıştır (Musayev, 2003: 24-26).

Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'da iki yönetim oluşturulduğunda Bakü, Bakü Halk Komiserliği Sovyeti'nin idaresine bırakılmıştı. Bakü'deki bu hükümetin başında Ermeni asıllı Rus komünist ve Bolşevik Stepan Gevorgiyeviç Şaumyan vardı. Lenin, Şaumyan'ı Bakü'ye vekâleten komiser olarak tayin etmişti. Şaumyan, Taşnakları ve Taşnaklaşmış Rus Askerlerini toplayarak Azerbaycanlıların başına türlü oyunlar yaparak musallat olmuştu. Şaumyan'ın en büyük hedefi Bakü'yü Azerbaycan'dan koparıp Rusya egemenliğine dâhil etmektir (Musayev, 2003: 26-27).

Bakü Komiserliği, Gence'de yeni kurulmuş Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak için askeri hazırlıklar yapıyordu. Kısa süre sonra 10 Haziran 1918 tarihinde Bakü Komiserliği ve bünyesinde olan Taşnak Askerleri, Gence istikametine doğru hareket etti. 12 Haziranda Kürdemir'i işgal ettiler. Lakin Nuri Paşa Komutasındaki Kafkas İslam Ordusu üç

günlük çatışmalardan sonra 7 Temmuz'da Kürdemir'i geri aldı. Daha sonra Ağsu- Şamahı karayolu boyunca ileri gidildi. Şamahı'nın güneyinden geçip Şamahı-Bakü yolu kapatıldı. Ermeni Taşnak Ordusu, Türklerin ilerleyişini durduramayınca Şamahı'dan ayrılarak geri çekildi. Böylece Kafkas İslam Ordusu, Bakü üzerine iki farklı istihkametten saldırı düzenleyebiliyordu. Bunların birincisi Göyçay-Şamahı, ikincisi ise Bakü-Gence Demiryolu güzergâhları idi. Öte taraftan Ermenilerin, Kafkas İslam Ordusu'nun arkasından yapabilecekleri bir tehlike olasılığına karşı, ordunun bir grubu Bakü'nün Salyan-Neftçala istikametinde hazırda bekletiliyordu. 5 Ağustosta Kafkas İslam Ordusu Bakü Şehri'ni üç taraftan kuşatarak saldırı kararı almıştı. 8 Bin Türk Askeri ile 6 bine yakın Azerbaycanlı savaşıllara karşı Bakü Şehri'ni Rus, Ermeni ve İngiliz kuvvetlerinden oluşan 10 bin civarında asker savunacaktı. Kafkas İslam Ordusu ilk hücumda şehri savunanlara büyük kayıplar yaşatmıştı. Fakat Bakü halen ele geçirilememişti. 14 Eylül'de ikinci kez saldırılar başladı. Nihayet üç taraftan hücum eden Kafkas İslam Ordusu 15 Ekim'de Bakü'yü fethetmiştir (Musayev, 2003: 27-28).

Ermenilerin işlediği katliamdan, zulümden ve baskıdan kurtulmuş olan Bakü ahalisi, Türklerin gelmesiyle rahat bir nefes almıştı. Kurtarıcı Kafkas İslam Ordusu Bakü Şehri'nde tuz ve ekmek ikramlarıyla karşılandı. Şehir kurtarılmadan önce kargaşa içerisindeydi. Türkler şehirde öncelikle asayiş ve barışı sağlamaya çalıştılar. Türk Ordusu Yarbayı Mehmet Fethi Bey Bakü Valisi olarak atandıktan sonra şehirde tam bir barış, güven ve asayiş ortamı oluşturuldu. Şehir esnafı mağazalarını açarken, birçok kurum da açılarak hizmet vermeye başladı. Bakü ahalisi her yerde kendi işiyle meşguldü artık. Türkler Bakü'yü ele geçirdikten birkaç gün sonra Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti de Bakü'ye taşındı. Böylece Bakü, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yeni başkenti oldu (Musayev, 2003: 29).

Bakü'nün kurtuluşu uğruna çok sayıda Osmanlı ve Azerbaycanlı asker şehit olmuştu. Şehitlerin bazıları şehit oldukları yerlere defnedilirken, bazıları da köylere götürülerek oralara defnedilmiştir. Birçok şehit ise günümüzde Şehitler Hiyabanı'nın olduğu yerde bulunan kabristanlığa defnedilmişti. Bakü'nün kurtuluşunda şehit olanların defnedildiği yerler günümüzde Bakülüler tarafından mukaddes ziyaret mekânları gibi korunurken, bu şehitliklerin bazılarında da abideler yaptırılmıştır (Musayev, 2003: 29-30).

Kafkas İslam Ordusu Bakü'de iki ay iki gün kalmıştı. 15 Eylül'de Bakü'yü kurtarıp şehre dâhil olan Türkler, 17 Kasım'da şehri terk etmişlerdi. Türkler Bakü'de buldukları bu kısa sürede önemli işler yaparak Azerbaycan Halkı'nın takdirini kazanmışlardı. Azerbaycan aydınları ve yazarları Türklerin yaptıkları faaliyetleri ve Azerbaycan Halkı'nın Kafkas İslam Ordusu'na olan teveccühünü, basında ve eserlerinde ayrıntılı bir şekilde memnuniyetle kaleme aldılar. Azerbaycan Parlamentosu'nun üyelerinden bir kişi yaptıkları bir toplantı esnasında Türkler hakkında şunları ifade etmişti: *"Azerbaycanlılar bağımsızlıklarını Türklerin eli ile almışlar. Ben Gürcistan ve Ermenistan Hükümetlerinin resmi kaynaklarına dayanarak diyebilirim ki, onlar da özgürlüklerini Türklerin eli ile almışlar."* (Musayev, 2003: 30).

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'de olduğu zamanda, daha öncesinde ve sonraki yıllarda Azerbaycan Ordusu'nun geliştirilerek güçlendirilmesinde kuşkusuz Türklerin katkısı yadsınamaz. Yeni oluşturulmuş Azerbaycan Ordusu içerisinde bir hayli uzman Türk askeri mevcuttu. Qılman İlkin Musayev'in aktardıklarına göre, Azerbaycan'ın Savunma Bakanı Samed Bey Mehmandarov ve yardımcısı Ali Ağa Şihlinski, Türk başkomutanları ile her zaman alakadar oluyorlardı. Samed Bey Mehmandarov, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Halkı'nın kurtuluşuna vesile olduğunu belirtirken, bunun yanı sıra bu kurtuluşun öncesinde ve sonrasında da Azerbaycan'da oldukları müddette her vakit Azerbaycan Halkı'na maddi manevi destek

verdiklerini dile getirmiştir. Türk Ordusu Azerbaycan topraklarında bulunduğu sıralarda halka yeterince tahıl, sığır ve başka şeyler de bırakarak destek sağlamıştı (Musayev, 2003: 30-32).

Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan topraklarında iken hasad zamanı da başlamıştı. Nuri Paşa'nın emri ile ordu neferleri çoğu köyde halkın arazi işlerine, tahılın toplanmasına ve harmanlanmasına yardım etmişlerdi. Özellikle Kuba Kazası'nda bu yardımlar yapılırken toplanan tahıl ürünleri Türk Ordusu tarafından devlet memurlarına teslim edilmişti. Bütün bu bilgiler Azerbaycan Parlamentosu Üyesi Karabey Karabeyov tarafından mecliste dile getirilmişti. Türk Ordusu Bakü'de bulunurken bir taburu o dönemde bir köy olan Maştağa'ya yerleştirmişti. Bu tabur "Maştağa Taburu" olarak tarihte kayıtlara geçmiştir. Bu taburun komutanı Tevfik Paşa idi. Maştağa Taburu, Maştağa'nın Koçusu (Koçu: Bakü Şehri'nde kabadayılar için kullanılan Bakü'ye has yerel isim.) Meşhur Aziz'in iki katlı binasında ikame ettiriliyordu. Maştağa'nın Seyidler ve Hanhorlar kabristanlıklarında onlarca Türk subayı ve askeri defnedilmiştir. Lakin ne yazık ki bakımsızlık yüzünden bütün mezarlar yerle bir olmuş, tanınamaz hale gelmiş ve hiçbir şehidin mezar taşı kalmamıştır. O dönemde Merdekan Köy Okulu'nda ikamet eden Türk askerlerden şehit olanların kabirleri daha sonra tespit edilmiş olup, onlar için şehitlik abideleri inşa edilmiştir. Merdekan'daki Türk askeri birliğinin komutanı Kemal İbrahim Paşa idi (Musayev, 2003: 32-33).

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan taraftaydı. 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ordusunu Kafkasya'dan çıkartmak zorundaydı. Bu sebepten ötürü 17 Kasım'dan itibaren Türkler, Azerbaycan ve Dağıstan'dan Batum istikametinden geri çekilmeye başladılar. Türkler Bakü'den ayrıldıktan hemen sonra İngilizler Bakü'yü işgal ettiler. Türkler Azerbaycan'dan ayrıldıktan sonra Azerbaycan Gazetesi'nin 1919 tarihli ve 126 numaralı sayısında, Türk Ordusu'nun eski komutanları Nuri Paşa ile Mürsel Paşa'nın Batum'da yakalanarak tutuklandığı ve davalarının mahkemeye sunulduğu haberi yayınlanmıştı. Bu haber süratle bütün Azerbaycan'da duyulmuştu. Bu vaziyete kızmış olan Azerbaycan halkı her yerde sokaklara çıkarak mitingler düzenlemiş ve hükümetten Türk komutanlarının serbest bırakılması için acil tedbirler alınmasını talep etmişlerdi (Musayev, 2003: 33-34).

Daha önce İngilizlerin arama listesinde ismi olan Mürsel (Bakü) Paşa aranmaya başlanmıştı. İngilizler tarafından aranan birçok Türk komutanların arasında olan 5. Kafkas Tümeni Komutanı Tümgeneral Mürsel Paşa, Batum'da çeşitli tuzaklar ve oyunlar ile gözaltına alındı. Azerbaycan'ın birçok bölgesinde halk Türk Ordusu'nun komutanlarının serbest bırakılması için mitingleri devam ettirirken, komutanların hapisneden kaçtığı iddia edilmişti. İşin aslı Azerbaycanlılardan beş kişi ile Batum'dan iki kişinin oluşturduğu bir grup, generalleri hapisneden kaçırmıştı (Musayev, 2003: 34).

Kafkas İslam Ordusu XX. yüzyılın başlarında Kafkasya'da büyük başarılar elde etmiştir. Bakü zaferi Kafkas İslam Ordusu'nun en önemli başarısıdır. Bolşevik ve Ermeni Taşnaklarının Müslüman Türklere karşı işledikleri zulmü ve soykırımı bertaraf eden Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan halkı için ayrı bir öneme sahiptir. Azerbaycanlı yazarlar ve tarihçiler Kafkas İslam Ordusu ile ilgili eserler kaleme alarak o dönemde yaşananları günümüze taşımışlardır. Qılman İlkin Musayev'in Kafkas İslam Ordusu'nu anlatan "Türk Ordusu Bakü'de" isimli çalışması da ender eserlerdendir. Dönemin siyasi ve askeri olaylarına ışık tutan bu eser, Kafkas İslam Ordusu'nu okuyuculara tesirli bir tarzda tanıtmaktadır.

SONUÇ

XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'da tarihi seyrin değişmesine neden olan en önemli olay Rusya'daki Şubat 1917 Devrimi'dir. Bu ihtilal sonrasında Kafkasya toplumlarında oluşan yönetim boşluğu nedeniyle çatışmalar yaşanmıştır. Azerbaycan halkı bu dönemde tarihinin en önemli ölüm kalım sınavını vermiştir. Bolşevik ve Ermeni Taşnaklarının katliamlarına karşı mücadele veren Azerbaycanlı Türkler, Osmanlı Devleti'nden destek istemişlerdir. Bu talep akabinde Osmanlı Devleti Nuri Paşa'yı görevlendirmiştir. Nuri Paşa kumandanlığında kurulan Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'daki Müslüman nüfusu aleyhindeki baskı, zulüm ve katliamlara son vererek barış ve emniyeti hâkim kılmıştır. Lakin Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş olan İttifak Devletleri bloğunda olduğundan 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda alınan kararlar gereği Kafkas İslam Ordusu Kafkasya'dan geri çekilmiş, Azerbaycan'daki faaliyetleri ve yardımları kısa sürmüştür. Azerbaycanlı yazar ve tarihçi Qılman İlkin Musayev, Azerbaycan'da XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman Türklere karşı işlenen katliamların ve yaşanan çatışmaların bizzat şahidi olmuştur. Qılman İlkin Musayev, özellikle Bakü Şehri'nde gerçekleşen olaylardan etkilenmiş ve hayatı boyunca bu gözlemlerini unutamamıştır. Bakü Halkı Kafkas İslam Ordusu'nu Bakü'nün kurtarıcısı olarak görmüş ve bu orduyu sevinçlerle karşılamıştır. Qılman İlkin Musayev de bu sevince ortak olurken daha sonra yaşadıklarını, gördüklerini ve işittiklerini kaleme almış ve "Türk Ordusu Bakü'de" adlı eserini yazmıştır. Bu hatıratında 1910'lu yıllarda gelişen olaylar ve bilinmeyen birçok husus ilk ağızdan anlatılmış ve akademik camiaya değerli bir kaynak teşkil olunmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmedov, T. (2011). "Qılman İlkin Makalesi", *Azerbaycan Yazarları (XX.-XIX. Yüzyıllar), Ansiklopedik Malumat Kitabı*. Bakü: Nurlar Yayınevi.
- Aliyeva, S. (2021). Dağlı Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Kafkas İslam Ordusunun Rolü. Hüseyin Tosun (Ed.). *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Sempozyumu, 13-16 Eylül 2018*, (588-589), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atlı, C. (2021). Azerbaycan Arşiv Belgeleri Işığında Ermenilerin 1918-1920'de, Erivan ve Bakü'de Yaptıkları Ermeni Mezalimi. Hüseyin Tosun (Ed.). *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Sempozyumu, 13-16 Eylül 2018*, (143-144), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çelik, M.Y, Memmedli, M. (2020). Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya Harekâtına Yeni Bir Bakış, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 403-404.
- Qasımov, C. (2018) Qılman İlkin'in (Musayev) Hatıratında Kafkas İslam Ordusu. *I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslar arası Sempozyumu 13-16 Eylül 2018- Bakü/Azerbaycan Bildiri Özetleri Kitapçığı*, (15), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Qəmbərova, Ş. (Ed). (2014). *Qələmlə Çarpışan Mücahid Ömrü*, Bakü: F. Köçərli Adına Respublika Uşaq Kitabxanası Elmi-Metodika Şöbəsi.

Qılman İlkin (7 Kasım 2009). *Azərbaycan Gazetesi*.

Mahmudov, Y. (Ed). (2005). *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Bakü: Lider Nəşriyyat, 2, 104.

Musayev, Q. İ. (2003). *Türk Ordusu Bakıda*. Bakü: Azərbaycanda Atatürk Merkezi, Orhan Nəşriyyat.

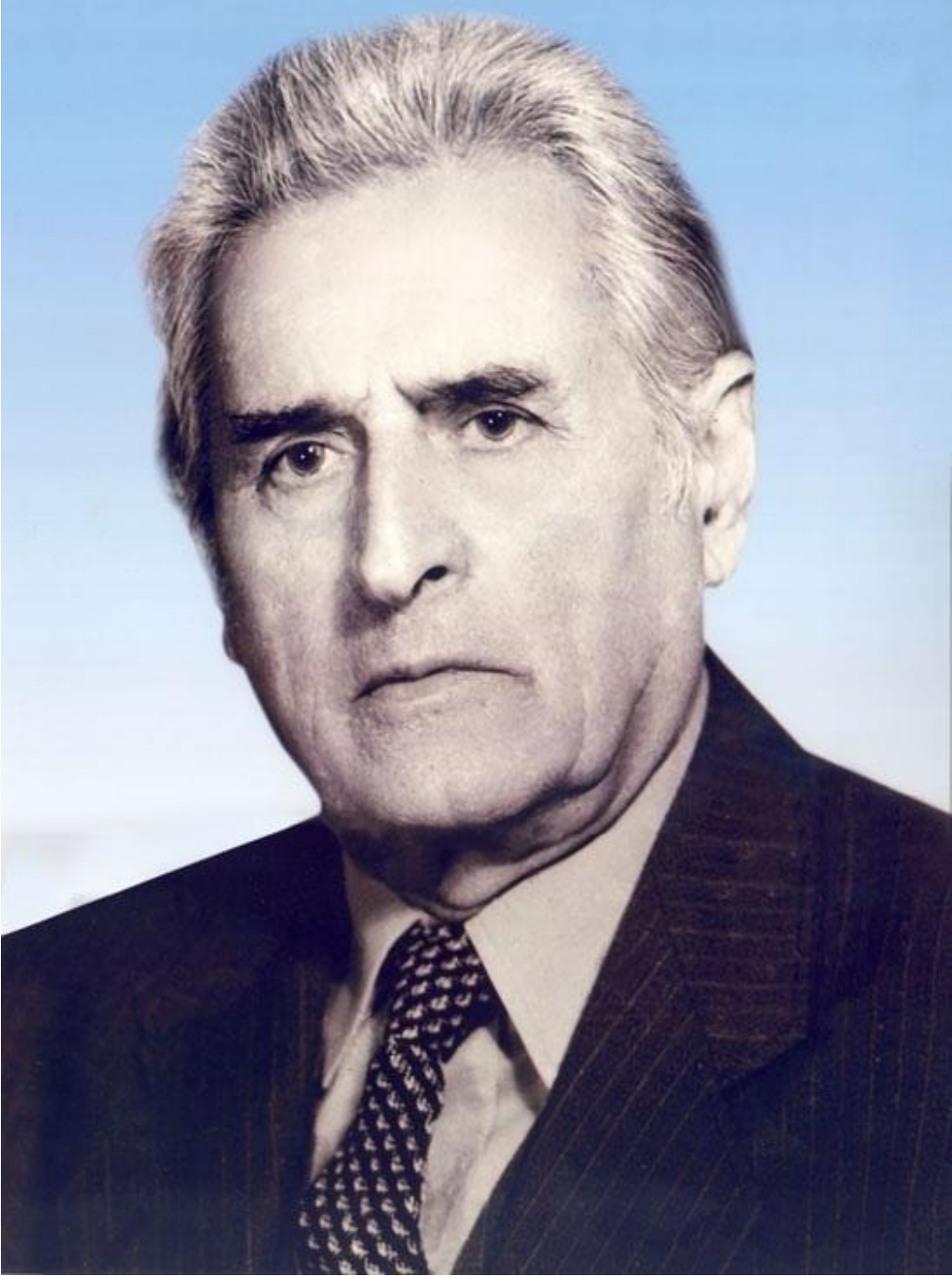
Rıhtım, M., Tekleli, M. (2008). *Qafqas İslam Ordusunun xronologiyası*, Bakü: Nurlar Nəşriyyat.

Süleymanov, M. (2014). *Nuru Paşa və Silahdaşları*, Bakü.

Turp, M.(2021). Mondros Mütarekesi Müzakerelerinde Kafkasya Meselesi, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azərbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Sempozyumu*,13-16 Eylül 2018, (334), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yaquplu, N. (2012). *Qafqas İslam Ordusu və Nuru Paşanın Azərbaycanda İzləri*, Bakü: Adiloğlu Nəşriyyat.

EKLER

Azerbaycan'ın Ünlü Yazarı ve Yerel Tarihçisi Qulman İlkin Musayev (1914-2009)

Qılman İlkin Musayev'in Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Düşman İşgalinden Kurtarışını Konu Edinen Hatırat Tarzındaki "Türk Ordusu Bakü'de" Adlı Eseri

Nuri Paşa (Killigil) (1889-1949)
Kafkas İslam Ordusu Komutanı